

A VONZATOK ÉS A SZABAD HATÁROZÓK ELKÜLÖNÍTÉSÉRŐL*

HÉJA ENIKŐ – GÁBOR KATA

Absztrakt

Jelen írásban célunk a lexikalista nyelvelméletek vonzatokra és szabad határozókra vonatkozó közös előfeltevéseinek vizsgálata. Ennek kapcsán azt állítjuk, hogy bár egy konkrét nyelvtan mindig a lexikon elemeiből építkezik, a szabad határozók és a vonzatok elkülönítése során célszerűbb a szabad határozókból kiindulni.

Ennek egyik oka, hogy ha a vonzatokra mint igei argumentumok realizációira tekintünk, akkor – mivel az igei argumentumság közvetlenül nem tesztelhető – szükség lenne pusztán formai vonzatkritériumokra is. A két különböző típusú követelmény azonban egy bizonyos típusú összetevő esetén eltérő predikcióhoz vezet az összetevő grammatikai funkciójára vonatkozóan. Ez pedig azt valószínűsíti, hogy a lexikalista nyelvelméletek által a vonzatokkal szemben támasztott összes követelmény nem tartható egyszerűre. Ezek után az adjunktumok egy újfajta felfogását vázoljuk.

Bevezetés

A lexikalista nyelvelméletek közös előfeltevése, hogy a szintaktikai szabályok a lexikonban tárolt egységeken működnek. A lexikon tehát idioszinkratikus tételeket tartalmaz, melyek nem szintaktikai szabályok alkalmazásával jönnek létre, ezért egyedileg kell őket tárolni. Ennek megfelelően az egyes tételekben fel kell sorolni a tételre vonatkozó összes egyedi, nem megjósolható tulajdonságot. Az igeik lexikai tételében például szerepelnie kell annak az információnak, hogy az igei jelentés milyen argumentumokat tartalmaz, és – ha nem megjósolható – annak is, hogy az egyes argumentumok milyen formában kerülnek a mondatba. Ilyen értelemben tehát az, hogy egy régens milyen vonzatokkal jelenik meg, a régensnek megfelelő predikátum lexikális tulajdonságának tekinthető. Ez a szemlélet meghatároz-

* Köszönet illeti a cikk lektorát, valamint Kenesei Istvánt, a kötet szerkesztőjét értékes tartalmi megjegyzéseikért.

za a lexikalista elméletek grammatikai funkciókhoz való viszonyát: abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a vonzatok a szemantikai argumentumok realizációi, az elméletek a nyelvelírás során elsődlegesnek tekintik a vonzatokat az adjunktumokhoz képest.

A szabad határozók mostoha sorsával több helyen is szembesülhetünk. A vonzatok és szabad határozók elkülönítését célzó definíciós kísérletek a vonzatok meghatározására törekednek (és nem az adjunktumokéra). Ugyanerre a jelenségre utal az is, hogy az argumentumrealizációval foglalkozó irodalom meglehetősen kiterjedt, míg azt, hogy az egyes adjunktumtípusok milyen feltételek mellett jelenhetnek meg egy mondatban – az időhatározók aspektuális egyezésén kívül – nemigen vizsgálják.

Ha azonban a vonzatok és szabad határozók elkülönítésével gyakorlati feladatként szembesülünk, vagyis például egy lexikai adatbázist akarunk felépíteni, már nem támaszkodhatunk arra, hogy a vonzatok – legalább osztenzív módon – definiálva vannak. Bár a legtöbb esetben van intuíciónk arról, hogy egy predikátum milyen szemantikai argumentumokat kormányoz, ám ez közvetlenül nem tesztelhető. Éppen ezért olyan kritériumokra van szükség, amelyekre hivatkozva nem intuitív módon is eldönthetjük egy adott összetevőről, hogy az a mondatban szereplő régens vonzata-e. Az ilyen kritériumok használata során éppen ellenkezőleg járunk el, mintha a lexikont tételeznénk adotttnak, hiszen mivel éppen a lexikon megkonstruálása a cél, nem támaszkodhatunk a benne szereplő tételekre. Ebben az esetben tehát nem azt mondjuk, hogy a szemantikai argumentumok realizálódnak a mondatban vonzatokként, hanem a szintaktikai vonzatoknak megfelelő argumentumokat kell szerepeltetnünk a lexikonban a szóban forgó predikátum mellett.

A fenti megközelítéssel kapcsolatban problémaként merül fel, hogy a magyarra eddig még nem sikerült általános érvénnyel használható vonzatesztet vagy vonzatesztekét kidolgozni. Ennek okát mi részben abban látjuk, hogy az elv, amely szerint a vonzatok az ige szemantikai argumentumainak a realizációi, valamint a pusztán szintaktikai alapon alkalmazott definíciós eljárások bizonyos esetekben különböző eredményre vezetnek.

A lexikalista megközelítésekkel szemben azt javasoljuk, hogy a vonzat-adjunktum elkülönítés során ne a vonzatok meghatározását tekintsük elsődleges feladatnak, hanem a szabad határozókéét.

Az alábbiakban meg fogjuk mutatni, hogy az adjunktumoknak tulajdonított jellemzők közül (az adjunktumok produktívak, az események külső koordinátáira referálnak, és nem változtathatják meg annak az

összetevőnek¹ a disztribúcióját, amelyben előfordulnak) egyik sem alkalmas arra, hogy definiáljuk vele a szabad határozókat. Belátjuk, hogy pusztán szintaktikai alapon a magyarban nem tehető különbség a két osztály között. Olyan kritériumot ajánlunk tehát – a szemantikai kompozicionalitást – amely a szintaxist és a szemantikát egy szinten kezelő nyelvelméletet feltételez.

Szintaktikai vonzatesztek

A szintaktikai vonzatesztek ismertetéséhez szükség van egy fontos jelölési konvenció bevezetésére. Eszerint, jelen írásban az esetragos főnévi frázisokra az XP kategóriacímkevel fogunk hivatkozni, ahol szükséges. Ennek egyik oka, hogy nem kívánunk a vizsgált frázisok között kategoriális szempontból különbséget tenni, másrészt nem szeretnénk állást foglalni abban a kérdésben, hogy a releváns igei bővítmények mely kategóriá(k)ba tartoznak. Ezért a DP, NP és PP kategóriacímkek helyett egységesen az XP kategóriacímkeket fogjuk használni. Az XP jelölés tehát esetragos NP-kre referál, függetlenül attól, hogy a főnévi csoporthoz milyen esetrag tartozik.

A fentiek alapján a konfigurációs nyelvelméletekben a vonzat-adjunktum különbséget – ha pusztán formai különbségnek tekintjük – újráírószabályok formájában így foglalhatjuk össze:

- (1a) Vonzat: $V' \rightarrow V + XP$
- (1b) Vonzat: $VP \rightarrow V + XP$
- (2a) Adjunktum: $V' \rightarrow V' + XP$
- (2b) Adjunktum: $VP \rightarrow VP + XP$

Az újráírószabályok jól mutatják, hogy a konfigurációs elméletekben a vonzatokkal szemben a szabad határozók rekurzív szabállyal csatlakoznak a már meglévő szerkezethez, függetlenül attól, hogy a szerkezetet V' vagy VP címkével jelöljük.²

A vonzatok és az adjunktumok tehát különböző szerkezeti pozíciókat foglalnak el. Erre épülnek (Radford, 1988) tesztjei is. Ezek röviden összefoglalva az alábbiak:

¹ Itt az *összetevő* szándékolt értelme „VP vagy V' ”.

² A szabályok felírásánál figyelembe vettük mind a hierarchikus, mind a nem hierarchikus VP-t tételező elméleteket.

(a) Passzíválás: A vonzatszerepű prepozíciós frázisból kiemelt NP passzíválható, míg az adjunktum szerepű PP főnévi csoportja nem:

- (1) [This job] needs to be worked at by an expert.
- (2) *[This office] is worked at by a lot of people.

(b) Felsőzíni sorrend: A vonzatok közelebb vannak az igéhez, mint az adjunktumok, mert a szintaktikai fában előbb csatlakoznak hozzá, és a fa élei nem keresztezhetik egymást.

(c) Pronominalizáció: A *do so* szerkezet V' kategóriájú összetevőt helyettesíthet. A *do so*-val helyettesített V' opcionálisan magában foglalhatja az adjunktumokat (3), de ki is tehetők mellé (4), míg a komplementum kötelezően benne foglaltatik a V'-ban (5), nem hagyható el (6).

- (3) John will [buy the book on Tuesday] and Paul will *do so* as well.
- (4) John will [buy the book] on Tuesday and Paul will *do so* on Thursday.
- (5) John will [put the book on the table] and Paul will *do so* as well.
- (6) *John will [put the book] on the table and Paul will *do so* on the chair.

(d) Ellipsis: A pronominalizációs teszthez hasonlóan itt is a V' kategóriára építünk. Az elmélet szerint bármilyen összetevő elliptálható, így a V' is. Ilyen összetevőt alkot egyfelől az igei fej összes vonzataival és adjunktumaival (7), a fej vonzataival, de adjunktumok nélkül (8), ellenben a fej egyik vonzatával, de a másik nélkül nem alkot elliptálható összetevőt (9):

- (7) – Who might be going to the cinema on Tuesday?
– John might be ____ .
- (8) – Who might be going to the cinema when?
– John might be ____ on Tuesday.
- (9) – Who will put the book where?
– *John will ____ on the table.

Az (a) és (c) tesztek azért nem alkalmazhatók, mert a magyarban nincs hasonló passzíválási, illetve pronominalizálási lehetőség. A (b) teszt nem

teljesül a magyar mondatok egy részében, pl.: *A szomszéd lenyírta délben a fűvet.* Ebben a mondatban a szabad határozó az ige és vonzata közé ékelődik, tehát az ige nem közvetlenül szomszédos a vonzataival.

Ha feltételezzük, hogy a magyar *tesz* ige az angolhoz hasonlóan három vonzattal (alany, tárgy, lokatívsz) rendelkezik, megmutathatjuk, hogy a (d) teszt sem használható a magyarra:

(10) Ki hová tette a könyvet?

János ___ az asztalra, Péter ___ a székre.

A második mondatpár, melyben a *tesz* ige két vonzata szerepel, és a harmadik az igével együtt elliptálódik, megmutatja, hogy a vonzatok nem csak közösen hagyhatók el. Azaz egyik teszt sem alkalmazható a magyar nyelvre.

Amint É. Kiss (2002) leírja, a konfigurációs jelenségek a magyarban diskurzus-funkciókhoz, nem pedig szintaktikai funkciókhoz (vonzatsághoz) vannak kötve. A VP-ben az argumentumok sorrendje az ige mögött (néhány speciális, nem grammatikai funkciót érintő megszorítástól eltekintve) általában önkényes. Az összetevők sorrendjét megváltoztató műveletek (mint amilyen a topikalizáció, fókuszálás, tagadás stb.) sem érzékenyek az XP-k vonzat/szabad határozó státuszára. Tehát sem a felszíni sorrend, sem ezekre a műveletekre épülő szintaktikai tesztek nem alkalmasak a két kategória elhatárolására. Ez az oka annak, hogy Radford tesztjei nem alkalmazhatók, illetve nem is találunk nekik megfelelő, magyar-specifikus teszteket. Mindazonáltal É. Kiss is eltérő szerkezeti pozíciót tulajdonít a vonzatoknak (melyek közvetlenül a V csomópont testvérei) és az adjunktumoknak (melyek rekurzív szabállyal csatlakoznak a VP csomóponthoz).

Ez a különbségtétel számunkra azért fontos, mert ebből következik, hogy míg a vonzatok megváltoztathatják az őket kormányzó ige lehetséges szintaktikai környezetét (hiszen az újraíró szabály bal oldalán szereplő kategóriacímke vonásszáma megváltozik), az adjunktumok nem változtathatnak az ige disztribúcióján (a szabály rekurzivitása implikálja, hogy abban a szintaktikai környezetben, amelyben a VP megjelenhet, a VP + XP egység is előfordulhat).

Az eseménytípus fogalma

Komlósy (1992)-ne használt 'különböző típusú tényállás' fogalmát alapul véve akkor nevezünk két igét 'különböző típusú események' leírásainak, ha ezek különböző szabad határozókkal módosíthatók. Fontos észrevenni, hogy ezen a szinten az eseménytípus pusztán szintaktikai fogalom, amennyiben nem hivatkozik sem az ige, sem az ige környezetében megjelenő főnévi csoportok jelentésére, hanem kizárólag az igék disztribúciójára (a szabad határozók vonatkozásában).³ A fenti definícióval összhangban akkor mondjuk, hogy egy főnévi csoport eseménytípus-változást idéz elő egy ige mellett, ha megváltoztatja azt a szintaktikai környezetet, amelyben az ige előfordulhat. Ez azt jelenti, hogy a főnévi csoportot is tartalmazó szerkezet más adjunkumokkal módosítható, mint a nélküle álló ige(i csoport). Ilyen értelemben tehát az eseménytípus nem pusztán az igeiken értelmezett fogalom, hanem minden ige + bővítmény szerkezet besorolható valamilyen eseménytípusba. Levin – Rappaport Hovav (2005) az eseménytípus-váltást a rezultatív konstrukcióval szemléltetik:

- (11) The blacksmith hammered the metal.
A kovács kalapálta a vasat.
- (12) The blacksmith hammered the metal flat.
A kovács laposra kalapálta a vasat.

A hammered the metal más típusú eseményt ír le, mint a *hammered the metal flat*, hiszen a két kifejezés eltérő időhatározókkal módosítható:

- (13) *The blacksmith hammered the metal in two hours.
*A kovács két óra alatt kalapálta a vasat.
- (14) The blacksmith hammered the metal flat in two hours.
A kovács két óra alatt laposra kalapálta a vasat.

Felmerül a kérdés, hogy milyen grammatikai funkciót tulajdoníthatunk az eseménytípus-váltást előidéző főnévi csoportoknak. Mint látni fogjuk, a kérdésre adott válasz azon múlik, hogy a vonzatoknak tulajdonított szintaktikai és szemantikai tulajdonságok közül melyiket tekintjük elsőd-

³ Hiszen ekkor az eseménytípust az a tisztán formai tulajdonságeggyüttes karakterizálja, hogy bizonyos szabad határozók megjelenhetnek az adott eseménytípusba tartozó igék mellett, mások pedig nem.

legesnek. Ez véleményünk szerint arra utal, hogy a vonzatok és adjunktumok szerkezeti-disztribúciós és szemantikai definíciói nem állnak összhangban egymással.

Az eseménytípus szintaktikai fogalmára épül Komlósy II. vonzatpróbája az idézett fejezetben. A teszt alapján egy régens fakultatív vonzatainak tarthatjuk azokat az összetevőket, amelyek megváltoztatják a szerkezet módosítási lehetőségeit:

II. vonzatpróba:

„Ha egy konstituens (C_1) lehetővé teszi egy másik konstituens (C_2) megjelenését a mondatban, és a C_1 -et is és C_2 -t is tartalmazó mondatból C_1 -et már nem hagyhatjuk el, akkor C_1 vonzat.”

Például:

- (15) Anna hízott (egy hónapig)
- (16) Anna öt kilót(C_1) hízott (egy hónap alatt)(C_2)
- (17) Anna hízott (egy hónap alatt)(C_2)

A II. vonzatpróba alapján tehát C_1 a *hízott* ige vonzatának minősül.

Hasonló eredményre jut Levin & Rappaport Hovav (2005) is, azzal a fontos különbséggel, hogy ők szemantikai alapon érvelnek az eseménytípusváltást előidéző főnévi csoport vonzat státusza mellett. Szerintük a rezultatív konstrukcióban szereplő *flat* nem lehet adjunktum, hiszen „extra jelentés-komponenst” ad az ige jelentéséhez. Ez azt jelenti, hogy az eseménytípusváltással az ige jelentése is megváltozik. A szabad határozók azonban nem képesek az ige jelentését megváltoztatni, hiszen csak az ige jelentésében foglalt esemény koordinátáit specifikálják. Ezzel szemben a szemantikai argumentumok az igei jelentés részei, tehát az általuk hordozott jelentés-komponens mindenképpen az ige jelentéséhez adódik hozzá. Ez a plusz jelentés-komponens okozza az idézett példában az eseménytípus-váltást.

Fontos észrevenni, hogy Komlósy vonzatpróbája Levin–Rappaport Hovav érvének szintaktikai megfelelője. Komlósynak kimondott célja, hogy a vonzatokat pusztán az igék szintaktikai környezetére hivatkozva, disztribúciós tesztek alapján definiálja, így nála az eseménytípus is szintaktikai fogalom. A fenti vonzateszt azonban éppen azért működhet, mert tudjuk, hogy egyes opcionális bővítmények (Komlósy és Levin–

Rappaport Hovav felfogásában vonzatok) kitétele megváltoztatja az ige jelentését.⁴ Az eredményül kapott ige + bővítmény egység jelentése azért lesz más típusú adjunktumokkal módosítható, mert az új egység jelentése más adjunktumok jelentésével kompatibilis. Ez azt jelenti, hogy a szabad határozó jelentésén és az ige (vagy igéből és bővítményeiből álló összetevő) jelentésén múlik, hogy egy adjunktum szerepű főnévi csoport megjelenhet-e az adott mondatban. Így nem nehéz belátni, hogy bár az eseménytípus fogalmát disztribúciós-szintaktikai alapon vezettük be, szemantikailag is értelmezhetjük.

Butt (2006) éppen ellentétes következtetésre jut az eseménytípus-váltást előidéző XP-k szintaktikai funkcióját illetően. Bár ő német példát használ álláspontja szemléltetésére, az egyszerűség kedvéért ezt magyarul helyettesítjük: az érv struktúrája szempontjából ez közömbös. Butt ugyanazt a jelenséget vizsgálja, mint amit Komlósy a II. vonzatpróba kapcsán tárgyal: az ige mellett opcionálisan megjelenő, nem argumentum szerepű mennyiségjelölőket, melyek a németben és a magyarban is tárgy esetben jelennek meg:

- (18) Dolgoztam.
- (19) *Egy óra alatt dolgoztam.
- (20) Dolgoztam egy keveset.
- (21) Egy óra alatt dolgoztam egy keveset.

Butt szerint a *keveset* nem argumentuma a *dolgozni*-nak, így nem kaphat tematikus szerepet. Mivel nem kaphat tematikus szerepet, nem lehet vonzat, csak szabad határozó. Ez a szemantikailag megalapozott kijelentés azonban ellentmond nemcsak Levin–Rappaport Hovav és Komlósy álláspontjának, hanem az adjunktumok szerkezeti definíciójának is. Az adjunktumokra vonatkozó újrairó szabály rekurzivitása biztosítja, hogy egy kifejezés disztribúciója nem változhat meg egy adjunktummal való módosítás hatására, márpedig Butt példájában éppen ez történik.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az eseménytípus-váltást előidéző XP-k szintaktikai funkciója nem egyértelmű. Ez a bizonytalanság nézetünk szerint abból ered, hogy a vonzatokkal szemben megfogalmazott

⁴ A az eseménytípus-váltással együtt bekövetkező jelentésváltozás Komlósy elméletéből is levezethető, hiszen a vonzatokat ő is a régens szemantikai argumentumainak tekinti.

alábbi két követelmény – legalábbis bizonyos esetekben – nem összeegyeztethető:

- (i) Ha valami eseménytípus-váltást okoz, az vonzat (ennek szintaktikai és szemantikai korrelátumaival együtt).
- (ii) A vonzatok az ige szemantikai argumentumainak realizációi.

A mögöttes szintek

Az alábbiakban tekintsük át, hogy a lexikalista nyelvelméletek milyen közös előfeltevésekkel rendelkeznek a vonzatokról és a szabad határozókról. Az előfeltételek tárgyalása során három szintet különböztettünk meg. Az első ezek közül az *ontológiai szint*: az idetartozó előfeltevések a tárgyalt fogalmak és a világban található dolgok viszonyára vonatkoznak:

- (I) Az igék események deskripciói.
- (II) Az igei argumentumok az események releváns résztvevőit reprezentálják.
- (III) Az adjunktumok az események külső koordináitáira referálnak.

A következő szinthez a *szemantikai* előfeltevések tartoznak:

- (IV) Minden igehez⁵ tartozik egy argumentum-struktúra.
- (V) Ezek az argumentumok további argumentumokkal kombinálódhatnak, és ezáltal az esemény típusa megváltozik⁶
- (VI) Az egyes argumentumok szemantikai szerepei határozzák meg az argumentum morfoszintaktikai kifejeződését.

Morfoszintaktikai előfeltevések

- (VII) Az argumentumok vonzatokként realizálódnak
- (VIII) Az adjunktumokat produktív szabályok kapcsolják az ige + vonzat szerkezetéhez.

Összefoglalva az eddigieket: ha az adjunktumok valóban rekurzív újraíró szabályok által csatlakoznának az igehez, vagy az ige+vonzat

⁵ Az időjárás igék kivételével.

⁶ Ezt láttuk Levinnél és Rappaport Hovavnál.

egységhez, akkor ebből az következne, hogy a szabad határozók nem változtathatják meg az ige disztribúcióját. Ennek az állításnak a szemantikai vetülete az a tény, hogy a szabad határozókra, mivel nem változtathatják meg a predikátumnak a jelentését, úgy szokás tekinteni, mint külső koordinátákra, amelyek fizikai térben, időben, kauzálisan, stb. elhelyezik az eseményeket. Ezzel szemben, ha egy vonzat kapcsolódik az igehez, a kategóriacímke vonásszáma megváltozik, így a létrejövő egység (az érv független attól, hogy ez VP vagy V') disztribúciója is megváltozhat. Ennek a következménye az, hogy az eseménytípus-váltást előidéző főnévi csoportokra vonzatokként szoktak – például Levin–Rappaport Hovav (2005) és Komlósy (1992) – tekinteni. Ezzel szemben Butt (2006) szerint az eseménytípus-váltást előidéző főnévi csoportok – legalábbis bizonyos esetekben – nem referálnak az ige által leírt esemény releváns szereplőinek egyikére sem, így nem lehetnek az igeénekek a szemantikai argumentumai, és így nem realizálódhatnak vonzatokként sem.

A cikk következő részében azt kívánjuk megmutatni, hogy a magyarban vannak olyan eseménytípus-váltást előidéző összetevők, amelyeket erősen intuícióellenes lenne a megfelelő ige szemantikai argumentumának tekinteni.

Eseménytípus-váltás a magyarban

Az alábbiakban azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy elképzelhető-e, hogy egy eseménytípus-váltást előidéző összetevő szabad határozó legyen a magyarban. Ez a kérdés azért fontos, mert ha találnánk egy olyan konstrukciót, ahol biztosan adjunktum-szerepű összetevő idézi elő az eseménytípus-váltást, akkor alátámasztanánk, hogy sem az ontológiai dichotómia – miszerint a vonzatok az esemény szereplőire, míg a szabad határozók a külső koordinátákra referálnak – sem a szerkezeti pozíció különbözősége nem megalapozott, hiszen el kell vetnünk azt az előfeltevést, hogy a szabad határozók rekurzív szabállyal csatlakoznak az ige + vonzat egységhez.

A magyarban az ablatívuszi esetraggal álló főnévi csoportok bizonyos igeék mellett rendelkeznek a Közvetlen Kiváltó Ok szemantikai szereppel:⁷

(22) A hordó szétrobbant a gázok-tól.

⁷ Lásd pl. Komlósy (1992: 362). Pusztán terminológiai különbség, hogy ott ezek a frázisok a Természeti Erő tematikus címkével rendelkeznek.

(23) János tántorgott a bor-tól.

Annak, hogy az ablatívuszi NP az említett szemantikai szereppel rendelkezzen, szükséges feltétele, hogy a mondatban szereplő ige alanya ne ágens legyen. Mindazonáltal, azt találtuk, hogy az ágenses igét is módosíthatja egy Közvetlen Kiváltó Ok szerepű főnév, ha van olyan konstituens, amelyik a cselekvés egy nem szándékos aspektusát emeli ki:

(24) *Anna fizetett a gyógyszer-től.

(25) Anna lassan fizetett a gyógyszer-től.

Mivel a fenti példamondatban a *lassan* jelenléte teszi lehetővé a *gyógyszertől* kitételét, Komlósy II. vonzatpróbája alapján a *fizet* ige vonzatának kéne tekintenünk a *lassan* adverbiumot.

Mivel ebben az esetben nyilvánvalóan adjunktum-szerepű összetevő változtatta meg az esemény típusát, mind az ontológiai dichotómiára, mind a szerkezeti pozícióra vonatkozó állításunkat alátámasztottnak tekintjük.⁸

Az adjunktumok definíciója

Mint láttuk, az eseménnytípust váltó főnévi csoportok grammatikai funkciója bizonyos esetekben nem egyértelmű. Ha azt a kritériumot tekintjük elsődlegesnek, hogy az ilyen főnévi csoportok megváltoztatják az ige környezetében előforduló szabad határozók körét, és a fenti (i) kritérium alapján vonzatokként kategorizáljuk őket, akkor nem tudunk számot adni arról, hogy (25)-ben az adjunktum szerepű *lassan* okoz eseménnytípus-váltást.

Ha a (ii)-es kritériumból indulunk ki, és azokat az összetevőket tekintjük vonzatnak, amelyek az ige szemantikai argumentumainak realizációiként álltak elő, akkor szükségünk lenne olyan kritériumokra, amelyek alapján a konkrét esetekben eldönthetnénk, hogy valami egy ige argu-

⁸ Egy lehetséges ellenvetés az itt megfogalmazott érvel kapcsolatban, hogy igenyomatékos hangsúllyal (24) is elfogadható. Ez azért okoz nehézséget, mert ebben az esetben a II. vonzatpróba alapján a *gyógyszertől* kifejezés nem minősül vonzatnak. Azonban ekkor számot kell tudnunk adni az igenyomatékos és igenyomaték nélküli *fizetett* eltérő módosítási lehetőségeiről. Ha elfogadjuk azt az előfeltevést, hogy a különböző eseménnytípusokat leíró igék külön lexikai tételként szerepelnek a lexikonban, akkor számolnunk kell azzal a kellemetlen következménnyel, hogy az igenyomatékos és igenyomaték nélküli *fizetett* két külön lexikai bejegyzésnek kell felvennünk. További feladat a fentihez hasonló típusú mondatok részletes vizsgálata.

mentuma-e vagy sem. Egy ige szemantikai argumentumának lenni azonban nem tűnik közvetlenül hozzáférhető, azaz tesztelhető tulajdonságnak.

Ha a vonzatok helyett a szabad határozókat kívánjuk definiálni, akkor – mint az előző részből kiderült – nem támaszkodhatunk arra a kritériumra, hogy a szabad határozók az események külső koordinátáira referálnak, és az sem állja meg a helyét, hogy az adjunktumok nem változtatják meg az ige + egyéb bővítmény(ek) módosítási lehetőségeit.

Egy további kritérium, amely alapján a lexikalista nyelvelméletek a szabad határozókat elkülönítik a vonzatoktól, hogy a szabad határozók produktív szabályalkalmazással adódnak a már meglévő szintaktikai szerkezethez. Nem igaz azonban az, hogy az adjunktumok totálisan produktívak lennének, azaz még a legáltalánosabb jelentésű adjunktumok sem jelenhetnek meg akármilyen régens mellett. Azt, hogy melyik adjunktum milyen régens mellett jelenhet meg, szemantikai tényezők korlátozzák. Ezt a jelenséget szemléltetik az időhatározók használati körének aspektuális megszorításai. A *befejezettség*, illetve *folymatosság* szemantikai kategóriákra hivatkozva magyarázható az alábbi, Komlósy (1992)-ben szereplő mondat agrammatikus volta is:

(26) *A kórus tíz perc alatt énekelt.

Az, hogy egy adott szemantikai szerepű időhatározó megjelenhet-e egy kifejezés mellett, azon múlik, hogy a két összetevő jelentése kompatibilis-e egymással, vagyis hogy az ige + bővítmény egység lexikai jelentése valamint az adjunktum lexikai jelentése *kompozicionálisan* összeadódhat-e. Az adjunktum és a mondat többi része közti kompatibilitás garantálja azt, hogy az adjunktum megjelenhet a mondatban, vagyis hogy megjelenhet egy olyan szemantikai szerep, amit az adjunktum hordoz. A fentiek alapján egy adjunktum produktivitásának mértékét az határozza meg, hogy mekkora igecsoport esetében adódik az esetrag jelentése kompozicionálisan az ige + bővítmény egység jelentéséhez.

A fentiek alapján tehát akkor mondjuk egy összetevőre, hogy az szabad határozó, ha az összetevő esetragjának jelentése, a főnév jelentése és a predikátum jelentése kompozicionálisan adódnak össze, azaz, ha minden összetevő a saját lexikai jelentésével járul hozzá a szerkezet jelentéséhez.

Például a mozzanatos, állapotváltozást kifejező igék csoportja (*felriad, felnevet, összerezzen*) mellett *-rA* esetraggal megjelenő névszók szabad

határozók, hiszen az ilyen igék mellett a *-rA* esetrag ugyanazt a szemantikai viszonyt jelöli (a cselekvés közvetlen előzményét). Hasonlóképpen, a befejezett cselekvést jelentő igék melletti *-ig* ragos időhatározók is szabad határozók. A két csoport között nincsen minőségbeli, csak mennyiségbeli különbség, azaz a második csoport produktívabb, hiszen egy több elemet tartalmazó predikátumosztály mellett hordozza ugyanazt a jelentést.

Ennek megfelelően vonzatoknak azokat az XP-eket tekintjük, ahol az XP-hez tartozó esetrag nem rendelkezik jelentéssel. Ekkor tehát az esetrag pusztán szintaktikai funkciójelölő (vagyis, a definícióik alapján az itt bevezetett vonzatzfogalom rokon az LFG/GB terminológiában használt címkézett vonzattal).

Az alapvető elképzelés felvázolása után a következő fejezetben arra keressük a választ, hogy mit értünk az esetrag jelentése és az ige jelentése alatt.

Szemantikai szerepek

Levin és Rappaport Hovav (2005) szerint az igei jelentés két fő komponensre bontható, eseménysémára és magjelentésre. Az eseményséma a jelentés általános része, amely egy igeosztályt határoz meg. Az eseményséma metapredikátumokkal adható meg.⁹ A metapredikátumot így úgy is felfoghatjuk, mint egy igeahalmazt konstituáló közös jelentéskomponenst. Nézetünk szerint a metapredikátumok engedélyezik az adjunktumok megjelenését a mondatban, akkor, ha a főnévi csoporton megjelenő esetrag jelentése (vagyis az NP szemantikai szerepe) kompatibilis a metapredikátum jelentésével. Az ige jelentésének idioszinkratikus része a magjelentés (*core meaning*). Az adjunktumok szemantikai szerepe kimerítően megadható a jelentésmagra való hivatkozás nélkül. (Például Közvetlen Kiváltó OK, Mód, a hely és időhatározók különböző altípusai a szóban forgó XP-k mondatban betöltött szerepének kimerítő leírásai). Ezzel szemben a vonzatok szemantikai szerepe nem azonosítható az igei jelentésmagtól függetlenül.¹⁰ (Például a *bízik vki-ben* kifejezésben szereplő inessivusi főnévi csoport szemantikai szerepe kimerítően így adható meg: 'akiben bízva van'.)

⁹ Jelen írásban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy szükséges-e az eseménysémát konstituáló metapredikátumokon valamilyen hierarchiát értelmezni.

¹⁰ A vonzatok szemantikai szerepének hasonló felfogására példa Koenig *Szemantikai Specifikusság Kritériuma* vagy a Dowty-féle *Individuális Thematiszus Szerepek*.

Az igeosztályokat tehát szemantikailag metapredikátumok alapján definiáljuk. Kérdés, hogy hogyan biztosíthatjuk azt, hogy az igei jelentés leírásában használt metapredikátumok nyelvészetiileg relevánsak legyenek. A metapredikátumok motíváltságát Levin (1993) alapján úgy kívánjuk biztosítani, hogy igeosztályok morfoszintaktikai alternációihoz horgonyozzuk le őket. Vagyis, ha találunk olyan műveletet, ami megváltoztatja egy szemantikailag definiált igeosztály minden elemének szintaktikai környezetét, akkor az adott metapredikátumot igazoltnak tekintjük.¹¹

Levinnel szemben azonban – aki szerint az igei metapredikátumok az argumentum realizációért és így a vonzatokért felelősek – mi a metapredikátumokat a kompatibilitáson keresztül elsősorban arra használjuk, hogy igazoljuk, hogy egy főnévi esetrag az adott predikátumosztály mellett valóban rendelkezik szemantikai szereppel, vagyis a szóban forgó főnévi csoport adjunktum.

Az alábbiakban ezt az elképzelést egy példával illusztráljuk.

„Mari megdöbbsent/megijedt/elszomorodott/feldobódott a hír-től.”

„János megdöbbsentette/megijesztette/elszomorította/feldobta Marit a hír-rel.”

A fenti alternációban résztvevő igéket az <Állapotváltozás> és a <Nem-akaratlagos> metapredikátumokkal jellemezzük. A példákban szereplő *hírtől* kifejezés adjunktum szerepű, mert az ablatívuszi főnévi csoportok az említett alternációban résztvevő predikátumok mellett Közvetlen Kiváltó Ok szerepűek, és ennek a szerepnek a megjelenését a mondatban a <Nem-akaratlagos> metapredikátummal való kompatibilitás teszi lehetővé.

Összefoglalás

Jelen írásban célunk a lexikalista nyelvelméletek vonzatokra és szabad határozókra vonatkozó közös előfeltevéseinek vizsgálata volt. Ennek kapcsán arra jutottunk, hogy bár egy konkrét nyelvtan mindig a lexikon elemeiből építkezik, a szabad határozók és a vonzatok elkülönítése során célszerűbb a szabad határozókból kiindulni.

Ennek az egyik oka az, hogy ha a vonzatokra mint igei argumentumok realizációira tekintünk, akkor – mivel az igei argumentumság közvetlenül nem tesztelhető – szükség lenne pusztán formai vonzatkritériumokra is. A két

¹¹ Erről részletesebben lásd: Gábor – Héja (2006).

különböző típusú követelmény azonban egy bizonyos típusú összetevő esetén eltérő predikciókhoz vezet az összetevő grammatikai funkciójára vonatkozóan. Ez pedig azt valószínűsíti, hogy lexikalista nyelvméletek által a vonzatokkal szemben támasztott összes követelmény nem tartható egyszerre.

Az adjunktumokra vonatkozóan azt találtuk, hogy az egyetlen elkülönítésre alkalmas tulajdonság az adjunktumok kompozicionalitása.

HIVATKOZÁSOK

- Butt, Miriam 2006: *Theories of Case*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Dowty, David 1991: Thematic proto-roles and argument-selection, *Language* 67, 547–619.
- É.Kiss, Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Gábor Kata – Héja Enikő 2006: Predikátumok és szabad határozók, in Kálmán László szerk.: KB 120 – *A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*, Tinta kiadó, Budapest, 135–152.
- Koenig, Jean-Pierre – Gail Mauner – Breton Bienvenue: Arguments for Adjuncts, *Cognition* 89, 67–103.
- Komlós András 1992: Régenek és vonzatok, in Kiefer, Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó 299–529.
- Levin, Beth 1993: *English Verb Classes and Alternations. A Preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Levin, Beth – Malka Rappaport Hovav 2005: *Argument Realization*, Cambridge University Press.